

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

1

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

1

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

K o n f e r e n c i j o s

APIE KANČIĄ IR KENČIANČIUS

2009 m. balandžio 15–16 dienomis Varšuvoje įvyko trečioji konferencija, skirta emocijoms istorikų tyrimuose. Šį kartą Kultūros istorijos komisija prie Lenkijos mokslų akademijos Istorijos mokslų komiteto bei LMA Literatūros tyrimų institutas į konferenciją, pavadintą „Kančios įrašai“, pakvietė ne tik istorikus, bet ir literatūrologus. Rengėjų teigimu, kančia užima ypatingą vietą žmogiškosios egzistencijos emocijų tyrimuose. Ir nors aukos bei kančios kategorijos dabar yra tapę politinės retorikos dalimi, istorikams šios sąvokos ir toliau teikia galimybę suvokti praeitį, o literatams tai raktas į kančios ir skausmo aprašymo būdus. Taigi daugiaprasmiškai suvokiama kančia, skausmas, skriauda yra kategorijos, išskylančios įvairių disciplinų refleksijoje. Kiekvienu atveju naudojami skirtingi tyrimo metodai, todėl rengėjai tikėjosi, kad konferencijoje atsiskleis teorinių ir metodologinių kančios reprezentacijų kultūroje tyrimų įvairovė, o įvairių disciplinų tyrėjai turės galimybę pasidalinti šaltinių interpretacijos būdais.

Konferenciją pradėjo Urszula J a k u b o w s k a (Lenkijos MA Literatūros tyrimų institutas, Varšuva) pranešimu „Prarastasis miestas – Lvovo gyventojų pasakojimai“. Autorė naudojo buvusių Lvovo gyventojų, palikusių miestą po II Pasaulinio karo, pasakojimus, atspindėjusius poezijos ir prozos kūrinuose. Tekstai, dažniausiai parašyti užsienio emigracijoje (Lenkijoje apsigyvenusiems pabėgėliams ši tema buvo tabu), atskleidė „prarastojo miesto“ ilgesį, apie kurį nebuvo negalima viešai kalbėti. Małgorzata P r a c z y k (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje) pranešime „(Ne) žmogiškos paminklo kančios. Strasbūro paminklai ir strasbūriečių laikysena politinių permainų po I Pasaulinio karo metu“ siekė atskleisti kančios „užrašymo“ būdus paminkle. Pranešėjos nuomone, analizuojant, kokia „žinia“ perduodama tokiu būdu, svarbus tampa simbolinis ir estetiškas paminklo lygmuo, emocijos, kurias paminklas sukelia. Tad kasdienybėje „negyvas“ paminklas „atgyja“ lūžio momentais (revoliucija, sukilimas, politinės sistemos permaina) arba per iškilmes, susijusias su paminklo pastatymo proga. Pranešėjos nuomone, taip paminklas įgauna ritualinę funkciją, tampa ne tik objektu, bet ir subjektu, kuriame atgyja tam tikros visuomenės sąmonė. Iliustruodama savo mintis pranešėja pasirinko Strasbūro paminklų – 1911 m. pastatyto Vilhelmui I ir jo vietoje 1936 m. iškilusio paminklo mirusiems I Pasauliniame kare – pavyzdžius.

Bene daugiausia pranešėjų naudojosi vienokiais ar kitokiais literatūros – prozos ir poezijos – kūriniais. Hanna G o s k (Varšuvos universitetas) pranešime „Kančioje jausti, matyti, žinoti. Leono Lipskio kūryba“ rėmėsi emigracijoje gyvenusio rašytojo kūrybos epizodais, kuriuose atsiskleidė egzistencinė ir fizinė kančia (rašytojas buvo dalinai

paralyžuotas po kalinimo SSRS lageriuose ir po to prasidėjusios ligos). Autorė atkreipė dėmesį į L. Lipskio tautybės (žydai), išsilavinimo (intelektualas), gyvenamosios vietos (Palestina) ir laikotarpio (pokaris) santykį. Jai buvo svarbu parodyti, kaip autorius perkuria tai, ką „žinojo“ apie gyvenimą praeityje, į tai, ką „jaučia“ netekęs savojo pasaulio ir bandydamas rasti naujų būdų tam išsakyti visuomenėje, kurioje holokausto tema yra svetima. Agnieszka B z y m e k (Gdanskio universitetas) pranešime „Dostojevskio ir Kafkos kūrinių žmogus ir asmenybės vystymosi koncepcijos psichologijoje“ susitelkė į kenčiantįjį Eriksono „žmogaus formavimosi teorijos“ ir Kohlbergo „moralinio vystymosi teorijos“ kontekste, kai krizė tampa neatskirama asmenybės vystymosi dalimi. Autorė, remdamasi Dostojevskiu ir Kafka, akcentavo, kad literatūros personažams kančia yra neišvengiama kategorija, pateikiama kaip pozityvas: kai žmogus ją įveikia – suauga (Dostojevskio Raskolnikovas, kunigaikštis Myškinas); o Kafkos herojai to neatlieka, todėl yra tarsi įkalinti paauglystėje. Agnieszka N ę c k a (Silezijos universitetas Katovicuose) skaitė pranešimą „Kūrėjo kančia: Kuczok – Karpowicz – Odija“, kurio centre – egzistencinė kančia, šiuolaikinių Lenkijos rašytojų kūrinuose dažniausiai siejama su fizine kančia, svetimumo pojūčiu ir aukos pozicija. Visų trijų autorių darbai pasirodė beveik vienu metu, todėl autorės buvo traktuojami kaip kartos krizės, pasikeitusio požiūrio į kūrybą atspindys. Tomaszas K a l i ś c i a k a s (Silezijos universitetas Katovicuose) pranešime „Lenko homoseksualo kančios“, pasirinkęs kelių lenkų rašytojų XX a. paskutiniais dešimtmečiais sukurtus kūrinius, siekė atskleisti homoseksualo kančią, patiriamą heteronormatyvinėje visuomenėje, kylančią dėl atskirties jausmo ir visuomenės spaudimo. Analizė pranešime atlikta vartojant fizinės ir psichologinės kančios, tapatumo ir visuomeninio solidarumo sąvokas.

Poetų kūrybą analizavo Adrianna Maško, Magdalena Boczkowska, Janas Tomkowskis. A. M a ś k o (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje), analizuodama po II Pasaulinio karo sukurtą Irano poeziją, pastebėjo, kad jos autoriai atsigręžia ne tik į senosios persų poezijos šaknis, bet ir vis dažniau naudoja vakarietiškosios kultūros motyvus. Pranešime „Nukryžiuavimo motyvas šiuolaikinėje arabų poezijoje“ autorė teigia, kad nepaisant islamo atsisakymo pripažinti Jėzaus kančią nukryžiuavimo metu, tai vienas dažniausių motyvų, artimai susijęs su politine situacija Irane. Jį autoriai naudoja tiek kurdami abstrahuotas kančios (diktatoriaus engiamos tautos), tiek pavienio kenčiančiojo (kalinio, ištremto poeto, mirštančiojo kovoje) paveikslus. M. B o c z k o w s k a (Silezijos universitetas Katovicuose) pranešime „Kenčiu, vadinasi, esu? Esu, vadinasi, kenčiu? Apie keletą Kazimierzo Ratonio eilėraščių“ analizavo tuos poeto eilėraščius, kuriuose ryškiausiai atsiskleidžia fizinės kaulų džiova sergančio ir į alkoholizmą grimztančio autoriaus kančios. Kančia šiuo atveju susijusi su gėda prieš kitus, negalėjimu atpažinti pačiam savęs, tapatybės pojūčio praradimu. J. T o m k o w s k i o (Lenkijos MA Literatūros tyrimų institutas) pranešime „Poetas ir kančia: Rainer Maria Rilke – Paul Valéry“ buvo kalbama apie I Pasaulinio karo paskatintą būtinybę iš naujo

apmąstyti poezijos ir poeto vietą bei vaidmenį visuomenėje. Jis atkreipė dėmesį į bene didžiausių XX a. poetų kūryboje sutinkamus vaizdinius: Hamleto Verdeno kapinėse, po mirusiųjų šalių keliaujančio Orfėjo, užimančio Dievo ir / ar angelo vietą ir pan.

Kančios apraiškas XIX a. pačiais įvairiausiai aspektais analizavo Aleksandra Se-kuła, Dorota Sobstel ir Kama Krzemińska. A. S e k u ł a pranešime „Kenčianti Lenkija ir kenčiantis patriotas Zygmunto Krasińskiego korespondencijoje“ šaltiniu pasirinkusi 1831–1832 m. laiškus, analizavo juos kaip asmens, negalinčio dalyvauti sukilime ir dėl to patiriančio stiprius išgyvenimus, užrašus, kuriuose pateikiami būtent psichosomatiniai kančios padarinių aprašymai. Taip pranešėja siekė atskleisti autoriaus patiriamus sunkumus išreiškiant savo patriotizmą laikotarpiu, kai pakinta pati patriotizmo sąvoka (nuo „feodalinio“ patriotizmo pereinama prie „naujojo“ patriotizmo, kurio esmė – sąmokslas, slaptumas, o ne atvira kova) ir kai negalima įvykdyti savo kaip patrioto pareigos. D. S o b s t e l pranešime „Šopenas – kenčiantis genijus. Džiova kaip epochos metafora“ teigė, jog XIX a. „ligotumas“ tapo kūrybiškumo simboliu. Remdamasi kompozitoriaus laiškais, kurie buvo tarsi kūrėjo dienoraštis, autorė atskleidžia, kaip džiovos romantizavimas, jos neatskiriamumas visuomenės sąmonėje nuo genialios asmenybės atskleidžia pasikeitusias epochos nuostatas individualumo atžvilgiu, netgi daro įtaką grožio standartams (džiovininko išvaizda laikyta patrauklia, čia išvelgtas tam tikras taurumas, subtilios manieros ir pan). Kituose pranešimuose jau nagrinėtą kančios dėl negebėjimo išreikšti savo jausmus temą tęsė K. K r z e m i ņ s k o s (Silezijos universitetas Katovicuose) pranešimas „Neišsakoma romantikų kančia. „Netobula“ kalba užrašytų emocijų ir jausmų adekvatumo problema“. Romantikai jausmų ir emocijų išraiškai savo darbuose skyrė ypatingą dėmesį. Todėl dažnai akcentavo kalbos nepajėgumą perteikti „sielos“ kančias. „Jausti“ romantikams – tai turėti ypatingų gebėjimų pasauliui pažinti. Tai – kūrėjų įdagas, naikinanti jėga, neišsenkamos dvejetainės kančios šaltinis: dėl pačios kančios ir dėl neturėjimo būdo ją išreikšti. Kalbos netobulumą pranešėja atskleidė lygindama lenkų ir vokiečių romantizmą.

Agnieszka K i j e w s k a (Katalikiškasis universitetas Liubline) pranešimui pasirinko kelių šv. Augustino autobiografijos epizodų analizę (370 m. kelionė į Kartaginą ir draugo mirtis; 386 m. atsivertimas į krikščionybę ir išsiskyrimas su konkubina bei sūnumi; 391 m. išventinimas Hipono vyskupu). Pranešime, pavadintame „*Ribinių situacijų*“ aprašymo prasmė šv. Augustino „Išpažinimuose“, ji atkreipia dėmesį, kaip Augustinas aprašo tokias situacijas ir koks šių aprašymų vaidmuo. Autorės nuomone, „Išpažinimuose“ pasakodamas apie tuometinius išgyvenimus, šv. Augustinas nenorėjo tiesiog patenkinti skaitytojo smalsumo, o siekė pateikti „pavyzdžius“, kurie suvokėją pirmiausia paskatintų refleksijai, o vėliau – ir pakeistų jo elgseną. Dienoraščiais pranešime „Kančia ir rašymas. Apie dienoraščių autoterapiją“ rėmėsi ir Pawełas R o d a k a s (Varšuvos universitetas). Naudodamasis pačių įvairiausių dienoraščių medžiaga (tiek visiškai nežinomų asmenų, tiek jau skelbtų garsių XIX–XX a. lenkų rašytojų užrašais),

jis siekė atskleisti, kaip jų rašymas padeda susitaikant su pačia įvairiausia kančia: nelaiminga meile, psichikos liga, vienvatve, baime, fiziniu skausmu, artimojo mirtimi ir pan.

Katarzyna S t a ņ c z a k-W i ś l i c z (Lenkijos MA Literatūros tyrimų institutas) pranešime „Atsidurti tarp kilnių aukų. Kančia kaip įteisinantis diskursas pokario Lenkijoje“ analizavo 1946–1947 m. oficialųjį diskursą – publicistiką, beletristiką, oficialius valdžios atstovų pasisakymus. Autorė siekė atskleisti, kaip pokario Lenkijos valdžia, manipuliudama karo metu su tauta patirtos kančios bendryste, naudodama buvusių koncentracijos stovyklų kalinių kančios pavyzdžius propagandos tikslais, siekė įtvirtinti savo pozicijas ir drauge diskredituoti emigracijoje veikusią Lenkijos vyriausybę.

Nemažai konferencijos dalyvių savo pranešimus skyrė „moteriškomis“ temoms: krūties vėžiui, seksualinei prievartai ir pan. Štai Bernadeta D a r s k a (Olštynas) pranešime „Gyvenu, nors dalies manęs jau nebėra. Apie Kristinos Kofta knygą „Kairioji, dešinėsios atsiminimai“ rėmėsi autobiografiniu šaltiniu ir siekė atskleisti, kaip ligos metu rašomas kūrinys suteikia galimybę „perrašyti“ gyvenimą. Kančia šiuo atveju ir atskleidžia rašytojos vienišumą kovoje su liga, ir tarsi suburia draugėn ją palaikančius artimuosius. Pranešėjos nuomone, tai kūrinys apie gyvenimą su kančia, nepaisant kančios ir – svarbiausia – apie pasipriešinimą kančiai. O Edyta Z i e r k i e w i c z (Vroclavas) pranešimui „Krūties vėžio politizavimas. „Taurios stigmos“ kančia vėžininkės Audre Lorde dienoraštyje“ pasirinko 1980 m. išleistą knygą, kuri amerikiečių visuomenei tapo paskata prabilti apie krūties vėžį ir šios ligos paliestų moterų padėtį visuomenėje. Autorė savo tuomet marginalia padėtimi – politinė veikėja, radikali feministė, juodaodė lesbietė, viena auginanti vaiką – atskleidė daugelį viešai nediskutuojamų, todėl tarsi nepripažįstamų, sergančių šia liga moterų problemų: visuomenės spaudimą nešioti protezą, menkas galimybės kalbėti apie savo patirtį ir išgyvenimus. Pranešėjos tikslas – atsakyti į klausimą, ar Lorde mintys turi galimybę prigyti Lenkijos visuomenėje. Piotras P e r k o w s k i s (Gdansko universitetas) pranešime „Seksualinė prievarta prieš moteris Liaudies Lenkijos laikotarpio šaltiniuose“, naudodamasis archyviniais šaltiniais bei retais aptariamojo laikotarpio spaudos pranešimais apie seksualinę prievartą prieš moteris (cenzūra stengėsi riboti tokio tipo informaciją motyvuodama „karine paslaptimi“), siekė atskleisti, kas pokario metų Lenkijoje buvo laikoma prievarta prieš moterį, kaip tai įvardijama bei apibūdinama. Taip autorius galėjo įžvelgti, kas aptariamam laikotarpiu buvo laikoma seksualumu, įvardyti dvigubus seksualinės etikos standartus vyrams bei moterims, fiksuoti jaunimo seksualumo diskursą. Autoriaus teigimu, šia tema Lenkijoje imta kalbėti tik po 1965 m., o terminas „seksualinė prievarta“, Vakarų Europoje įsigalėjęs apie 1970 m., Lenkijos viešajame diskurse sutinkamas tik nuo 1990 m. Pranešime „Kančia-tabu pokario Lenkijoje“ analizuodama įvairius kančios prezentacijos pavyzdžius (kine, literatūroje, dienoraščiuose, laiškuose), Barbara K l i c h (Jogailaičių universitetas Krokuvoje) pagrindinį dėmesį kreipė į visuomenei nepriimtinos arba menkai priimtinos kančios atvejus (abortai, skyrybos ir pan.) bei

tokiu atveju individo patiriamą dvigubą skriaudą: dėl individualios skaudinančios patirties ir dėl iš visuomenės patiriamo atstūmimo, nesupratimo, izoliacijos.

Keli pranešimai buvo skirti žydų genocido temai. Beatos Przymuszałos (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje) pranešime „Kančios stigma? Kančios interpretacijos susidūrusių su genocidu pasisakymuose“ buvo analizuojama keletas specialiai atrinktų liudijimų (autobiografiniai Mareko Edelmano, Władysława Szpilmano, Romos Ligockos užrašai bei literatūriniai Irit Amiel, Idos Fink, Hannos Krall kūriniai) apie žydų genocidą, kurie atskleidė, kad kiekvienas asmuo skirtingai stengiasi susidoroti su patirtu skausmu, o išgyvenimus perteikia įvairiais vaizdiniais, metaforomis, skirtingomis savojo gyvenimo koncepcijomis. Vieną įdomiausių ir labiausiai jaudinančių pranešimų perskaitė Marta Zawodna (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje). Ji naudojo išties išskirtinį šaltinį – Birkenau koncentracijos stovyklos kalinio Zelmano Gradowskio, vieno iš „mirties būrio“ (vok. *Sonderkommando*), užrašus (pranešimas „Zelmano Gradowskio paliudyta kito žmogaus mirtis“). Aptikti iškart po karo, dėl savo sukrečiančio turinio jie ilgai nesulaukė publikavimo (dalis skelbta XX a. 7–8 deš., dalis – tik 2006 m., visas originalas nėra publikuotas iki šiol). Dienoraščio formos užrašuose autorius, kurio visa šeima buvo nužudyta tame pačiame lageryje, o jis pats dirbo būryje, kurio nariai periodiškai buvo sunaikinami (kadangi jie „tvarkydavo“ dujų kameroje nužudytųjų kūnus ir galėjo tapti pavojingais liudininkais), siekia ne tik įprasminti žuvusiųjų mirtį, aprašo ne tik mirties purvą, bet ir kalbasi su gamta, Dievu ir velniu, kurie yra lygiateisiai jo pasakojimo veikėjai. Vienas svarbiausių autorės tikslų – pranešime atskleisti, kaip išorinės būties reprezentacija gali tapti būdu šiuolaikinei mirties ir genocido refleksijai.

Nors konferencijoje dominavo literatūrologai, keletą pranešimų skaitė ir istorikai. Filipas Wolańskis (Vroclavo universitetas) pranešime „Kančios vaizdiniai Saksų laikotarpio bernardinų laidotuvių pamoksluose“ pagrindinį dėmesį sutelkė į kontekstus, kuriuose pasirodo kančios vaizdiniai, bei siekė atskleisti visuomeninę šaltinio funkciją. Iš visų 80 pranešėjui žinomų aptariamojo laikotarpio bernardinų pamokslų, 30 buvo skirta būtent laidotuvėms. F. Wolańskio nuomone, šiais tekstais, kuriuose itin mažai konkretaus asmens mirties detalių, siekta suvokėjui „pasufliuoti“ Bažnyčios skleidžiamas vertybes bei formuoti religinius vaizdinius. Jolita Sarcevičienė (Lietuvos istorijos institutas), rengdama pranešimą „Kančia, baimė, viltis: Jono Rudzkiego atvejis“, pasitelkė vos kelis XVIII a. pabaigos dokumentus, kuriuose atsiskleidžia jaunuolio, prieš 13 metų tėvų valia per prievartą uždaryto vienuolyne, drama. Laiškuose, rašytuose neįvardytam aukštam Katalikų Bažnyčios asmeniui, Jonas Rudzkiš prašosi atleidžiamas nuo šventinimų ir atskleidžia savo išgyvenimus: patirtą vienuolyno valdžios spaudimą, baimę, viltį rasti savo vietą ir laimę pasaulietiniame gyvenime, kančią, patiriamą atliekant kasdienes pareigas vienuolyne, kurios regisi beprasmiškos ir varginančios, dėl nuolatinės įtampos ir apsimetinėjimo pašlijusių tiek fizine, tiek

psichinę sveikatą. Šaltinis atskleidžia visuomenės nepriimamą, nepripažįstamą kančią. Šie laiškai drauge yra gimstančio individualizmo – laiškų autoriaus dar sąmoningai neįvardyto, tačiau tyrėjui jau akivaizdaus – liudijimas. Tomaszas Wiśliczas (Lenkijos MA Istorijos institutas) pranešime „Kankinimai, skausmas ir bendrosios anestezijos pradžia“ nagrinėjo keletą iš pirmo žvilgsnio menkai susijusių klausimų: požiūrio į kankinimus raidą istorinėje perspektyvoje, požiūrį į ligonių patiriamą skausmą medicinos procedūrų metu bei nuskausminimo išgalėjimą. Šios temos pranešėjui leido paliesti kitą, bendresnį klausimą: kenčiančiųjų negebėjimą išreikšti savo fizinį skausmą, kurį išsprendė tik XVIII a. pabaigoje atlikti nervų sistemos tyrimai ir tuo pat metu kilusi audringa diskusija apie jautrumą.

Reikia pažymėti, kad konferencijoje netrūko audringų diskusijų, daugelis pranešimų sulaukė nevienareikšmės auditorijos reakcijos. Konferencijos rengėjai ketina išleisti konferencijos medžiagą straipsnių rinkiniu.

Jolita Sarcevičienė